

Tudománypolitika és régészet a két világháború közötti Magyarországon

A kolozsvári régészeti iskola a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban (1940–1944)

Az I. világháborút lezáró trianoni békediktátum 1920 júniusától alapjaiban változtatta meg Magyarország földrajzi és politikai helyzetét: területének $\frac{2}{3}$ -át elvesztette, lakosságának pedig több mint 50%-a idegen uralom alá került.¹ A területi veszteségek és a tanácsköztársaság kommunista terrorja egészséges védekezési ösztönt váltott ki hazánkban: a baloldali és liberális világnézettel szemben újra a nemzeti szempontok kerültek előtérbe, és ez nemcsak a politikában, hanem a tudományban is éreztette hatását. Horthy Miklós kormányzó hatalomra jutása után a „csonka ország”² lassan talpra állt, főként a keresztény-konzervatív államberendezkedést megszilárdító Bethlen István miniszterelnök gazdasági konszolidációjának és Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájának köszönhetően.³ Az 1922-től 1931-ig kultuszminiszterként tevékenykedő Klebelsberg az oktatásra, a művelődés megerősítésére helyezte a hangsúlyt,⁴ meghonosítva a „kultúrfölényt”, a „kultúrnemzet” és a „szellemi honvédelem” fogalmát.⁵ Nézete szerint „*a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá*”.⁶ A kultúrfölényt a leghatékonyabbnak tartott európai szervezeti minták átvételével kívánták biztosítani,⁷ amelyre a legalkalmasabbnak a német modell kínálkozott.⁸ A tudománypolitikai rendszer legfontosabb elemeit az egyetemek alkották. A Klebelsberg által kidolgozott új kulturális és oktatáspolitikai fő célja a békeszerződés revíziója, a keresztény-nemzeti identitás megerősítése volt. Az oktatás megreformálásában különösen nagy hangsúlyt kapott a múlt értelmezése és a történelmi kutatások felerősítése.⁹ A történettudományban főként Szekfű Gyula történelemszemlélete jelentette az igazodási pontot, aki az 1920-as és 1934-es könyvében a liberalizmussal és a „nagy forradalmakkal” szemben fogalmazta meg kritikáját és hangsúlyozta Magyarországnak a nyugati keresztény kultúrközösségbe való tartozását, illetve kultúrfölényét a szomszédos (főként szláv) népekkel szemben.¹⁰ Az egyetemi oktatók és kutatók többsége hazánkban a nemzeti-keresztény világnézet szellemében tevékenykedett, működésüket többnyire a revíziós politikával való teljes azonosulás jellemezte.¹¹ A magyar szellemi életben termékeny vita kezdődött, annak meghatározására, hogy „*ki a magyar?*”, valamint ebből adódóan, hogy „*mi a magyar?*”.¹² Klebelsberg 1932-ben Hóman Bálint követte a kultuszminiszteri tárca élén, akinek működése a II. világháború alatt is meghatározta Magyarország szellemi életét. Hóman oktatáspolitikája szerint „*egyetlen magyar iskolának sem lehet célja a pusztá szakismeretközlés. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudatának fejlesztése, vallás-erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása*.”¹³ A korszak másik meghatározó politikusa az erdélyi származású gróf Teleki Pál volt.¹⁴ Klebelsberghez és Hómanhoz hasonlóan Teleki is a kultúra megtartó erejében látta a felemelkedés útját, nevéhez több tudományos intézet alapítása is fűződik.¹⁵ Miniszterelnökként nagy szerepe volt abban is, hogy a második bécsi döntés során, 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt és a Székelyföld

nagyobb részét visszacsatolták Magyarországhoz. A folyamatok ekkor azonban már megállíthatatlanok voltak, és a trianoni diktátum egyenes következménye lett, hogy Magyarország 1941 nyarán, Németország oldalán belépett a II. világháborúba.

Erdély kulturális és gazdasági központját, Kolozsvárt, már a trianoni döntés előtt, 1918 végén megszállta a román hadsereg.¹⁶ Az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem épülete és felszerelése is román kézre került, a magyar apparátus pedig Szegedre kényszerült.¹⁷ Az egyetemi tanárok túlnyomó része szintén Szegedre települt át, vagy a „csonka ország” más egyetemein és tudományos intézményeiben talált munkát. Akadtak azonban olyanok is, akik Kolozsváron maradtak, és a román hatalomátvétel után, felesküdvé az új alkotmányra, megtarthatták állásukat. A második bécsi döntés után, 1940. augusztus 30-án Észak-Erdélyt ismét Magyarországhoz csatolták. Összesen 43 104 négyzetkilométeres terület került vissza, benne Székelyföld nagyobb részével.¹⁸ A visszacsatolt területeken szinte azonnal megkezdődött a magyar közigazgatás helyreállítása, és a Szegedre települt egyetem is visszatérhetett Kolozsvárra. 1940 őszén a kolozsvári régészeti iskola az alapító, Posta Béla szellemiségében folytatta a megkezdett utat.¹⁹ A 19. században kialakuló professzionális kora középkori régészeti kutatásokban az etnikum meghatározásának központi szerepe volt. A 20. század elején terjedt el a német nyelvész-régész, G. Kossinna *régészeti kultúra* fogalma és *település-régészetnek* nevezett módszere.²⁰ Elméletének, amely az anyagi kultúra és az etnikai identitás között kapcsolatot tételezett fel, politikai jelentősége is volt, hiszen az akkor egyesített bismarcki Németország számára kívánt legitimitációt nyújtani a germán törzsek folyamatos jelenlétének kimutatásával.²¹ Hitler hatalomra jutása után a Harmadik Birodalom a régészettudományt még erőteljesebben állította a politika szolgálatába.²² 1940-ben, amikor Németország megszállta Lengyelországot, történeti érvként azt hozták fel, hogy a területen a lengyelek érkezése előtt germán népek éltek.²³

A hazai régészeti kutatásokban a 19. század végétől német módszertani hatások érvényesültek: Hampel József munkássága óta többnyire a tárgytipológia alkalmazásához igazodtak. Bár Magyarország vezető régészei a kor meghatározó történész egyéniségeihez csatlakoztak, és elzárkóztak a nemzetiszocialista eszméktől,²⁴ Kossinna elmélete meghatározta a hazai régészek egy részének munkásságát is.²⁵ Különösen azután, hogy a trianoni döntés következtében újra kiéleződött a vita, hogy kinek van történelmi jogalapja Erdélyre.²⁶ A román régészek a dák–román kontinuitás mellett érveltek,²⁷ míg a kolozsvári régészeti iskola ennek megdöntésére²⁸ és Erdély magyar nyomainak feltárására,²⁹ illetve a migráció, a diszkontinuitások bizonyítására koncentrált.³⁰ A honfoglalás kori magyarokhoz kötött régészeti leletek megítélésére azonban ösztönzően a hazai népi mozgalom hatott,³¹ megteremtve e tudományszakban is a „harmadik utas” független, népiségtörténeti szemléletmódot, amely ezzel a kolozsvári régészeti iskola alapítója, Posta Béla (1862–1919) szellemi hagyatékának egyik legjelentősebb részét vitte tovább.³²

A kolozsvári régészeti iskola „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakában két kimagasló személyisége volt az iskolának: Roska Márton (1880–1961) és László Gyula (1910–1998). Elsősorban az ő munkásságuk határozta meg az iskola arculatát, ők irányították, működtették a kutatási folyamatokat. Mindketten olyan szakemberek voltak, akik a nemzettudat erősítéséért is dolgoztak. Az iskola három nagy intézményben fejtett ki tevékenységet a kincses városban: a Szegedről visszatelepített Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszékén, a „vele kapcsolatos”³³ Erdélyi Nemzeti Múzeum (ENM) Érem- és Régiségtárában, és az újonnan létesített Erdélyi Tudományos Intézetben (ETI). Az egyetem és az ETI a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozott, a tárca legfőbb feladata az intézmények anyagi fedezetének biztosítása volt.

A múzeum továbbra is az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) tulajdonában maradt, de tisztviselőinek jelentős részét az állam fizette.³⁴ Az egyetem a színvonalas oktatómunkával elsősorban a szakemberképzésért felelt, míg az ENM-nak, a tudományos munka és a gyűjtő tevékenység (pl. régészeti feltárások) mellett a rendszeres kiállítások rendezése is meghatározta működését. Az ETI Régészeti Szakosztálya legfontosabb feladata „*Erdély földjének régészeti feltárása, s a már végzett munkáról pontos számadás*”.³⁵ Muzeális céljai viszont nem voltak, saját gyűjtőkörrel sem rendelkezett, ásatási tevékenységet az ENM-mal együttműködve végezhetett,³⁶ a feltárásokból előkerült régészeti leleteket részben az ENM-nak, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak (SZNM) volt köteles átadni letétbe.³⁷ Az egyetem Érem- és Régiségértára jelentős része az EME tulajdonát képezte, amely a román megszállás alatt sem mondott le tulajdonosi jogállásáról. A mindenkori tárgazgató az EME vezetésének felelt a tárgyak állapotáról, azok gondozására és gyarapítására az egyesülettől éves dotációt is kapott.³⁸

Az egyetem Érmészeti- és Régészeti Intézete, valamint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára élére Hóman Bálint 1940 őszén Pósta Béla egykori tanítványát, a debreceni egyetem nyilvános rendes tanárát, Roska Mártont nevezte ki.³⁹ Esélyes volt még a katedra élére a szintén Pósta-tanítvány Banner János, de Roska kinevezésével elégtételt akartak szolgáltatni a román uralom alatti meghurcolása, bebörtönzése miatt is.⁴⁰ Roska 60. életévében a háromhetes börtönbüntetés és a hároméves debreceni „önkéntes száműzetés” után tért vissza Kolozsvárra, közel négy évtizedes archeológusi működésének egykori színhelyére.⁴¹ Programját Pósta egykori felfogásával összhangban hirdette meg: „*Annyi nemzeti kincs van felhalmozva az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértárának különböző gyűjteményeiben, hogy egyetemes kár és nemzeti bűn, ha azokat szakszerűen fel nem dolgozzuk, illetőleg az érdeklődő közönség és szakkörök részére nem tesszük hozzáférhetőkké.*”⁴² A *Tanrend*-ben kuriózumnak számított a „*Régészet nemzeti feladatai*” című óra, amit Roska az 1940/1941. tanév első és második felében heti egy órában hirdetett meg. Az óra tartalmára az ugyanezzel a címmel megjelent cikkéből következtethetünk.⁴³ A cikkben Roska kiemelte, hogy a régészetnek nemcsak egyetemes, hanem nemzeti feladatai is vannak, amelyek azonban nem szabad elfogultnak lennie. „*Minden tudományt, a maga egyetemes elhivatottsága mellett, nemzetivé is kell tenni, de ezt úgy értelmezem, hogy azon a ponton, ahova sorsom állított, hogy elhivatásomnak éljek, becsületesen, pontosan, lelkiismeretesen és férfiasan dolgozzam minden Isten adta s időben szerzett anyagi és szellemi erőm teljes latbavetésével, teljes önfeláldozással. Az így végzett munka eleve kizár minden elfogultságot, megtámadhatatlan igazságot szolgáltat jobbra is, balra is.*”⁴⁴ Rámutatott, hogy a régészeti kutatások szerint „*a történeti Magyarország a legtökéletesebb geoökonómiai egység; a Kárpátok öve fogja össze s folyói kapcsolják még szorosabban egy egységbe. Azt azonban kevesen tudják, hogy ez a terület már a legrégibb időktől kezdve az azonos kultúra jogán is egyívű tartozik. Itt kell aztán kilépnie zárkózottságából a régészetnek: meg kell vallasnia a földet s a felszínre került régészeti leletek alapján megdönthetetlen bizonyítékokat szolgáltathat a művelődési szempontból való egyívűtartozás nagy igazságának alátámasztására.*”⁴⁵ Erdély és az anyaország szerves kapcsolata a legkorábbi időktől kezdve Roska példákkal is igazolta: „*Ott van például a bükki kultúrát felváltó tiszai kultúra, melynek képviselői még nagyobb felkészültséggel iparkodnak Dél és Kelet felé, behálózván így Erdélyt s hozzákapcsolván az anyaországhoz olyan erős szálakkal, amelyek bizonyító erejéhez nem férhet kétség.*”⁴⁶

A főként őskorral foglalkozó Roska⁴⁷ az egyetemi oktatásban egykori kolozsvári kollégáira, a volt Pósta-tanítványokra, Kovács Istvánra és Ferenczi Sándorra is számíthatott, „szolgálatételre berendelt középiskolai tanári állásra” pedig „legjobb, legmegbízhatóbb”

debreceni tanítványát, a szintén erdélyi származású Novák Józsefet ajánlotta.⁴⁸ Utóbbi 1941 elejétől Ferenczi Sándor helyett I. oszt. tanársegéd lett az egyetemen,⁴⁹ míg Ferenczi a Roskával való személyes ellentéte miatt⁵⁰ egy idő után az Egyetemi Könyvtárban kapott helyet.⁵¹ Az egyetemi oktatómunkán túl az univerzitás szakembergárdájára és a tehetségesebb hallgatókból kikerült gyakornokokra az ENM Érem- és Régiségtárában is nagy szükség volt, az ottani csapatot ifj. Kós Károly, Szabó György és Pálffy Antal gyakornokok mellett 1941-től a szombathelyi múzeumból átjelentkezett Mozsolics Amália múzeumőr erősítette.⁵² Mozsolicsra Roska a vidéki gyűjtemények „talpra állítási, korszerű átrendezési” munkálataiban is számított.⁵³

A kolozsvári régészeti iskola másik jelentős személyisége Roska Márton mellett László Gyula volt, akit az egyetemre alig 30 esztendősen neveztek ki ETI intézeti tanári minőségben.⁵⁴ A tervek szerint a kolozsvári egyetemen honfoglaláskori régészeti tanszéket is létre szándékoztak hozni, amelynek élére 1940 őszén eredetileg Fettich Nándort, a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Régészeti Tárának vezetőjét kérték fel, de Fettich a felkínált katedrát nem fogadta el, mivel nem akart megválni munkahelyétől.⁵⁵ „*Fiatalága miatt László Gyula dr.-t akkor még nem nevezhették ki, s így Hóman miniszter úr azzal a határozott ígérettel helyezte Kolozsvárra az Erdélyi Tudományos Intézethez, hogy egy-két éven belül megszervezi számára a tanszéket.*”⁵⁶ Megbízását László Gyula egykori főnökének, Gróf Zichy Istvánnak, az MNM Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatójának és Kelemen Lajos kolozsvári történész-levéltárosnak, az ENM vezetőjének köszönhette, amit 1940 őszén Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter erősített meg.⁵⁷ László Gyulát az újonnan létrehozott Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya vezetésére is felkérték.⁵⁸ Kinevezését segítette, hogy felettesei, tudóstársai nem csupán szakmai képességeiről, hanem emberi erényeiről is elismerően nyilatkoztak: „*László Gyula, mint ember és tudós a korabeli munkatársak sorából messze kimagaslík (...) öntudatos, komoly, korrekt munkása a szakjának, aki nem hangoskodással és könyökléssel, nem hajladozással, hanem komoly munkával, folytonos tanulással iparkodott előre jutni.*”⁵⁹ Úgy vélték, hogy szakirodalmi jártassága, vizuális látásmódja, képzőművészeti végzettsége, interdiszciplináris kutatási módszere⁶⁰ és „*a néprajzas tudományos szemléletmód előadásait a mához kétség kívül közelebb hozná, s ezen az úton a régészet iránti érdeklődést bizonyára fokozni tudná.*”⁶¹

László Gyula Kolozsvárra települése hazatérésnek számított, hiszen 1910-ben székely szülőktől, a dél-erdélyi Kőhalomban (ma Rupea) látta meg a napvilágot.⁶² A László családnak többször kellett menekültként elhagynia az országrészt, a trianoni döntés után pedig véglegesen Budapesten telepedtek le. Édesapja a Néprajzi Múzeum könyvtárában kapott állást, így a fiatal László Gyula közvetlen ismeretségbe került a korszak vezető néprajzkutatóival, köztük Györffy Istvánnal, Bátky Zsigmonddal és Viski Károllyal. Lászlóra nagy hatással volt Szekfű Gyula szellemtörténeti irányzata és Teleki Pál magyarságtudományi érdeklődése, geopolitikája is. Kialakuló világnézetét jelzi, hogy főként Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és Szabó Dezsőt olvasott, tagja volt a Turul Szövetségnek⁶³, eljárta a Bartha Miklós Társaság⁶⁴ előadásaira,⁶⁵ rokonszenvezett a népi írók mozgalomával és az általuk létrehozott Márciusi Fronttal.⁶⁶ A Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola elvégzése (1933), illetve a budapesti tudományegyetem bölcsészdoktori oklevélének megszerzése (1935) után a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre lett, itt érte 1940 őszén a felkérés az ETI intézeti tanári posztjára. A képzőművészeti végzettséggel is rendelkező fiatal tudós nagy ambíciókkal utazott Erdélybe, ahol nézeteire az 1940-es évek elején csúcspontra jutott magyar népi mozgalom mellett döntően hatott a kolozsvári tudományos közeg: Pósta Béla régészeti iskolájának szellemisége, a néprajzos

kollégákkal való szoros baráti viszony, a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Tudományos Intézet inspiráló légköre. Az egyetemen azonban „*aggasztóan gyenge volt a magyarságtudomány haladása által önállóvá fejlődött tudományszakok képviselőit, amit az előző nemzedék klasszikus beállítottságának*” tulajdonítottak. Az országban öt régészeti tanszék is volt, de ezekből három tanszéken ősrégészetet, kettőn pedig római kori régészetet oktattak, és így „*a nemzeti szempontból legfontosabb korra, a népvándorlás és a magyar honfoglalás korára nincs fóruma egyetemünknek. Annál bántóbb ez a helyzet, mert köztudomású, hogy éppen ebből a korból olyan rendkívül gazdag leletanyaggal rendelkezünk, amely nemcsak a magyar és a magyarral rokon népek őstörténetének nélkülözhetetlen forrása, hanem az egész közép-európai néptörténet kusza kérdéscsomójának is megoldását rejti magában.*”⁶⁷ A magyar őstörténeti tanszék felállításának terve már a kezdetektől szerepelt László Gyula Kolozsvárott megvalósításra váró elképzelései között,⁶⁸ erről Feticch Nándor 1941 novemberében László Gyulához írt levelének részlete is tanúskodik:⁶⁹ „*...Ami a római katedra létesítését illeti, arra gondolom Kolozsvárt szükség éppenséggel van. Hogy egész országunkban egyetlen magyar őstörténeti katedra sincs, az még nagyobb hiányosság. Ennek azonban részint én magam vagyok az oka, mert nem vállaltam. A Te helyzetet azonban ez megkönnyíti. Mert mindenképpen meg kell csinálni. Óskori katedra három van az országnak. A kilátás tehát számodra igazán nagyon jó. Tudok e a miniszterrel⁷⁰ beszélni, kérdéses, mindenesetre megpróbálok Kubacsán⁷¹ át hozzájutni, hogy emlékeztessem Veled való tervére...*” A tanszék felállítása azonban csak 1944-ben vált lehetővé, de addig is László Gyula intézeti tanárként, majd 1941 júliusától az egyetem magántanáráként a leg hangsúlyosabban a honfoglalás korával foglalkozott, hiszen a két évtizedes román tudománypolitika érvényesülése miatt ebben volt a legnagyobb lemaradás. Ezt célozta az ETI Régészeti Szakosztályának tevékenysége is: „*Első helyen állnak mind a munka, mind pedig a dotáció elosztásakor azok a korszakok, amelyeknek a magyarságtudomány feladatkörében fontos szerep jut. A terv olyan nagymérvű, hogy annak észrevehető előrevitelét csak az összes Erdélyben dolgozó erő egybefogásával remélhetjük.*”⁷² A munkálatokban 1942. január 31-től I. oszt. segédtszti minőségben az MNM-ből átjelentkezett Méri István is részt vett.⁷³ Az ETI ásatásain külsősként, megbízásos szerződéssel Ferencz Sándor és Székely Zoltán gimnáziumi tanár,⁷⁴ a sepsiszentgyörgyi múzeum későbbi igazgatója is bekapcsolódott.

A Pósta Béla nevével fémjelzett kolozsvári régészeti iskola a második bécsi döntés után tehát ott folytatta tevékenységét, ahol a nagy előd 1919-es halála és a trianoni döntés után abbamaradt. A folytonosságot az alapító egykori tanítványa, Roska Márton személye biztosította. Vezetésével a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Régészeti Tanszéke, illetve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményének munkatársai eredményesen kapcsolták vissza az erdélyi részek tudományos életét a Kárpát-medence természetes egységébe. A rövid, mintegy négyéves időszak a világháború kiteljesedése ellenére is jelentős eredményeket hozott a magyar régészettudomány számára. A kutatásokban főként a nemzeti szempontból releváns témákra fókuszáltak, amelyekben László Gyula vezetésével fontos feladatot vállalt az ETI Régészeti Szakosztálya is. Elsősorban Erdély magyar emlékeit, a vele kapcsolatos sztyeppéi kultúra Kárpát-medencei régészeti műveltségét és az ún. dákoromán kontinuitás kérdését vizsgálták. Az eredmények alapján hiteles adatokkal tudták cáfolni a román uralom alatti áltudományos teóriákat is. Roska és munkatársai porolissumi kutatásaikkal tudományos megalapozottsággal döntötték meg a dák–római–román kontinuitás elméletét, míg László Gyula Kolozsvár–Zápolya utcai ásatásai a honfoglaló magyarok korai erdélyi jelenlétére világítottak rá. Bár személyiségüket tekintve éles volt a különbség a két tudós, a pragmatikusabb,

tekintélyelvűbb Roska Márton és a szárnyalóbb szellemű, képzőművész beállítottságú László Gyula között, a köztük lévő személyes ellentétek dacára mindketten képesek lettek volna arra, hogy Pósta Béla szellemiségében iskolát teremtsenek Erdélyben. Roska II. világháború alatti munkásságában a 10. századra datálható anyagi kultúra széles körű elemzése során a korszak nemzetközileg is legismertebb honfoglalás kori kutatója, Fettich Nándor által képviselt régészeti irányt követte,⁷⁵ míg László Gyula népiségtörténeti szemléletmódjával, temetőelemzési módszerével, a néprajz eredményeinek felhasználásával akarva-akaratlanul a Pósta-féle felfogás egy másik, nem kevésbé fontos fonalát szötte tovább.⁷⁶ Méri István, a középkori falukutatás kiemelkedő személyisége tudományos szemléletmódjára az Erdélyben eltöltött közel három év szintén jelentős hatást gyakorolt: az ETI munkatársaként a kidei ásatás során dolgozta ki a többretegű középkori temetők feltárásának napjainkban is érvényes módszerét.

Az iskola azonban a világpolitikai történések kedvezőtlen alakulása miatt nem teljesíthetett ki. Erdély ismételt román megszállásával a kolozsvári régészeti iskola tagjai szétszóródtak, az erdélyi magyar régészet torzóban maradt. A háború lezárása után Roska a szegedi egyetem régész tanszékén kapott állást. Az új politikai rendszerbe azonban nem tudott és nem is akart belesimulni: az egyetemi óráin tett „soviniszta”, „kommunista-” és „zsidóellenes” kijelentéseiért egy év börtönbüntetésre ítélték.⁷⁷ Tudományos pályája derékba tört, ami a szakma egyik nagy vesztesége. A súlyos betegséggel (ideggyengeség) küzdő Kovács Istvánt 1945-ben nyugdíjazták, tudományos tevékenységet ezután nem végzett, 1955-ben hunyt el. László Gyula Roska Márton utódként a kolozsvári Bolyai Egyetem Régész Tanszéke és az EME Régiségtára élén folytatta tovább pályáját. Munkáját a régi csapatból kezdetben Entz Géza és Kós Károly, majd Ferenczi István segítették. Pósta Béla öröksége, a kolozsvári régészeti iskola azonban a román uralom alatt nem tölthette be hivatását. A Bolyai Egyetem a román tudománypolitika soviniszta irányba való eltolódása miatt csak másfél évtizedig működhetett. 1949-ben a magyar állampolgárságú tanárokat, köztük László Gyulát is, eltávolították az egyetemről, majd az intézményt 1959-ben erőszakosan egyesítették a román egyetemmel. Az „új” univerzitás Babeş–Bolyai néven működött tovább.⁷⁸ A Ceauşescu-rezsim alatt az egyetemen magyar jellegű kutatásokkal alig foglalkozhattak, idővel a magyar nyelvű oktatás is megszűnt. A régészeti feltárások többnyire a kommunista hatalom politikai megrendelésére – gyakran történelemhamisítást is alkalmazva – történtek,⁷⁹ különösen azután, hogy kiteljesedett a románság autochtón eredetét hirdető „kőszikla-elmélet”.⁸⁰ Az ennek igazolására (is) folytatott feltárások során több 9–10. századi honfoglaló magyar temetőrészlet is előkerült, de 1990-ig csupán a sírok 1%-át közölték.⁸¹ A kolozsvári régészeti iskola szellemiségét Erdélyben a Romániához csatolás után néhány „karizmatikus” régész örökítette tovább. Közülük is kiemelkedik Ferenczi István és testvére, Ferenczi Géza, valamint Székely Zoltán.⁸² Az iskola Erdélyben maradt egykori tagjai, Kovács István, Székely Zoltán, Ferenczi István levelezés útján tartották a kapcsolatot a budapesti egyetemen tanári, majd tanszékvezetői tisztséget betöltő László Gyulával.⁸³ Székely Zoltán és Ferenczi István meg tudott maradni a szakmában, míg Szabó György és Novák József egykori Roska-tanítványok más területen működtek tovább, és bár ott is eredményes munkát fejtettek ki, a magyar régészettudomány viszont szegényebb lett tevékenységük nélkül.

A több, mint fél évszázadnyi kényszerű szünet után azonban az erdélyi magyar régészet az 1989-ben bekövetkezett politikai fordulat következtében újabb lendületet vett. Többek között azoknak a fiatal, tehetséges erdélyi régészeknek a munkája nyomán is, akik az 1990-es években létrejött magyar–román ösztöndíjprogram keretében, Bóna

István kezdeményezésére az általa vezetett budapesti régész tanszéken tanulhattak,⁸⁴ majd szülőföldjükre visszatérve, a legjelentősebb múzeumoknál, intézeteknél töltenek be fontos pozíciókat. Ezek a körülmények reményt adnak arra, hogy a kutatások ott folytatódjának, ahol Pósta Béla halálával és a trianoni döntéssel abbamaradtak. Az irányvonalat jelzi, hogy az erdélyi magyar régészek 1999-ben létrejött egyesülete Pósta Béla nevét vette fel, és szándéknyilatkozatukban a kolozsvári iskola megteremtőjének szellemiségét tartják követendő példának.⁸⁵

IRODALOM

- Ablonczy 2005 = Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, Elektra Kiadóház, 2005.
- Ablonczy 2011 = Ablonczy Balázs: A visszatért Erdély 1940–1944. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011.
- Bakk 2018 = Bakk Miklós: Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve. Kisebbségi Szemle, 2018/3. 35–53.
- Balassa–László 2001 = Balassa Iván–László Emőke (szerk.): László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv. Budapest, Püski Kiadó, 2001.
- Banner 1990 = Banner János: Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged. (Banner János emlékiratai 1945-ig.) Sajtó alá rendezte: Jankovich B. Dénes. Gyula, 1990.
- Benkő 2012 = Benkő Elek: László Gyula kolozsvári éve, középkori régészeti és művészettörténeti munkássága. Korunk, 2012/2. 70–74.
- Bisztray 1941 = Bisztray Gyula (szerk.): Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.
- Boia 2003 = Boia, Lucian: Geschichte und Mythos. Über die Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft. (Studia Transylvanica 30.) Köln–Weimar–Wien, 2003.
- Borbándi 1983 = Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski Kiadó, New York, 1983.
- Brather 2001a = Brather, Sebastian: Archäologie der westlichen Slawen. (Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Ergänzungsbände 30.) Walter de Gruyter, New York, 2001.
- Brather 2001b = Brather, Sebastian: Wilheln Unverzagt und das Bild der Slawen. In: (Hrsg. Steuer, Heiko.) Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995 (= Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 29). De Gruyter, Berlin 2001. 173–198.
- Egyed 2009 = Egyed Ákos: Előszó. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei. (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.
- Erős 2009 = Erős Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. Erdélyi Múzeum 71, 1–2, 2009. 7–27.
- ETI jelentés 1943 = A Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1942. évről. Kolozsvár, 1943.
- Fodor 2001 = Fodor István: László Gyula, a régész. In: Balassa Iván–László Emőke: László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv. Püski Kiadó, Budapest, 2001. 147–270.
- Gaal 2012 = Gaal György: Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2012.
- Gagyí–Boér 2005 = Gagyi József – Boér Hunor: Ideológusok és szakemberek 1959-ben a Magyar Autonóm Tartomány múzeumaiban. In: Bárdi, Nándor (szerk.) Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években. Csíkszereda, Románia, Pro Print Könyvkiadó, 2005. 509–571.
- Gáll 2011–2012 = Gáll Erwin: Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi őrmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. In: Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VI–VII. kötet, 2011–2012. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. 27–56.
- Gáll 2013 = Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I. (Szerk.: Felföldi Szabolcs.) Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Múzeum–MTA Régészeti Intézet, Szeged, 2013.
- Glatz 1988 = Glatz Ferenc: Trianon és a magyar történettudomány. Történetírás, ideológiai közeg. In: (szerk.: uő) Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 104–120.

- Gyurgyák 2007 = Gyurgyák János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története. Osiris, Budapest, 2007.
- Hóman 1942 = Hóman Bálint: Magyar sors-magyar hivatás, Athenaeum, Budapest, 1942.
- Jansen 2010 = Christian Jansen: Archäologie im Dritten Reich. Eine Einführung. *Das Altertum*, 55, 2010. 83–88.
- Junker 2016 = Klaus Junker: Klassische Archäologie, Nationalsozialismus und Gegenwart. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Band 130, 2016. 377–410.
- Kerepeszki 2012 = Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Attraktor Könyvkiadó Kft., Máriabesnyő, 2012.
- Klebelsberg 1927 = Gróf Klebelsberg Kuno: Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1925. Athenaeum, Budapest, 1927.
- KOFF 1941 = Jelentés a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a felügyelete alatt álló közgyűjtemények 1940. évi működéséről. Bp., 1941.
- Kossinna 1911 = Kossinna Gustav: Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie. Würzburg, 1911.
- Kossinna 1936 = Kossinna, Gustav: Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragend nationale Wissenschaft. Würzburg, 1936.
- L. Balogh 2001 = L. Balogh Béni: A második bécsi döntés. *Limes*, 3, 2001. 61–83.
- Langó 2006 = Langó Péter: A Kárpát-medence 10. századi emlékéanyagának kutatása, mint nemzeti régészet. Kutatótörténeti áttekintés. *Korall*, 24–25. (2006/6). 89–117.
- László 1944 = László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. *Magyar Élet*, Budapest, 1944.
- Laurent 2012 = Olivier, Laurent: Nos ancêtres les Germains. Les archéologues français et allemands au service du nazisme. Tallandier, Paris, 2012.
- Martens 1989 = Martens, Jes: The Vandals: myths and facts about a Germanic tribe of the first half of the 1st millennium AD. In: S. J. Shennan (Ed.): *Archaeological Approaches to Cultural Identity*. New York: Routledge, 1989. 57–64.
- Mesterházy 1993 = Mesterházy Károly: A magyar honfoglalás kor régészetének ötven éve. *Századok*, 127, 1993. 270–311.
- Mitu 2013 = Mitu, Sorin: *Transilvania mea. Istoriei, mentalități, identități*. Iași, 2013.
- MMACS 2002 = Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Szerk.: Bodó Sándor, Víga Gyula, Élesztős László. Budapest, 2002.
- Nagy 1941 = Vitéz Nagy Iván: A száműzetés éve. Szeged (1920–1940). In: Bisztray Gyula (szerk.): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár*, 1941.
- Németh 1977 = Németh László: Magam helyett. In: uő: *Homályból homályba (életrajzi írások) I–II.*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. I. kötet.
- Palló 2002 = Palló Gábor: Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 11. sz., 2002. 1462–1473.
- Palló 2007 = Palló Gábor: Klebelsberg Kuno: politikai kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 12. sz. 2007. 1619–1629.
- Püski 2002 = Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Püski, Budapest, 2002.
- Raffay 1990 = Raffay Ernő: *Trianon titkai*. Budapest, Szikra Lapnyomda, 1990.
- Kovács-Révész-Vida 2013 = Kovács László – Révész László – Vida Tivadar: Előszó. In: Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I.* (Szerk.: Felföldi Szaboles.) *Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Múzeum–MTA Régészeti Intézet*, Szeged, 2013. 27–28.
- Roska 1936a = Roska Márton: Erdély és a népvándorlások kora. In: (szerk.: Asztalos M.) *A történeti Erdély. Erdélyi Férfiak Egyesülete*, Budapest, 1936. 151–159.
- Roska 1936b = Roska Márton: A honfoglalás és Erdély. In: (szerk.: Asztalos M.) *A történeti Erdély. Erdélyi Férfiak Egyesülete*, Budapest, 1936. 163–173.
- Roska 1941a = Roska Márton: Előljáróba. Közlemények, I, 1941a. 3–4.
- Roska 1941b = Roska Márton: A régészet nemzeti feladatai. *Magyar Lélek*, III. évf., 1941/4. 136. 136–138.
- Roska 1942 = Roska Márton: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1941. évi működéséről. *Az EME ÉK.*, 1942. 460–466.
- Roska 1944 = Roska Márton: Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről. *EME ÉK* 1944, 36–47.
- Sas 2005 = Sas Péter: Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből. *Korunk*, (2005). 4. sz. 99–108.
- Sebestyén 1981 = Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság. 1925–1933*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1981.
- Sárándi 2015 = Sárándi Tamás (szerk.): *Vita Sándor: Erdélyi gazdaság, Erdélyi politika. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok (1933–1946)*. Polis, Kolozsvár, 2015.

- Szabó 1940–41 = Szabó T. Attila: Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez. *Hitel*, 1940–41/2. 183–189.
- Szabó 1942 = Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása, Kolozsvár, 1942.
- Székfü 1920 = Székfü Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1920.
- Székfü 1934 = Székfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934.
- Székfü 1939 = Székfü Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939.
- Szeverényi 2014 = Szeverényi Vajk: Az őskori régészet politikája. *Századvég*, 2014/3. 5–30.
- Szögi–Varga 2011 = Szögi László–Varga Júlia: A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész. A Báthory egyetemről a Kolozsvári Tudományegyetemig 1581–1872. *Belvedere Meridionale*, Szeged, 2011.
- Tamás 1941 = Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: *Erdély magyar egyeteme*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 409–416.
- T. Szabó 2017 = T. Szabó Csaba: Erdélyi régészet. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről 2009–2017. *Exit Kiadó*, Kolozsvár, 2017.
- Trogmayer 1999 = Trogmayer Ottó: 120 éve született Móra Ferenc. „Mögötte a fene.” *Magyar Múzeumok*, 1999/1. 18.
- Ujváry 2010 = Ujváry Gábor: A harmincharmadik nemzedék. *Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció Kiadó, Budapest, 2010.
- Ujváry 2011 = Ujváry Gábor (szerk.): *Történeti ártérkép*. Hóman Bálint, a történész és a politikus. Ráció, Budapest, 2011.
- Ujváry 2013 = Ujváry Gábor: Gróf Klebelsberg Kuno – „A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”. *Kairosz*, Budapest, 2013.
- Ujváry 2018 = Ujváry Gábor: Klebelsberg Kuno és a Trianon utáni magyar felsőoktatás-politika. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I. Veritas könyvek 15.* Szerk.: Ujváry Gábor. *Veritas–Magyar Napló* Budapest, 2018. 237–262.
- Vékony 1989 = Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Viga 1999 = Viga Gyula: Néhány mondat Trogmayer Ottó Móra-cikke kapcsán. *Magyar Múzeumok*, 1999/2. 60.
- Vincze 2009 = Vincze Zoltán: Az Érem- és Régiségértár. In: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei*. (Szerk.: Sipos Gábor.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009. 69–136.
- Vincze 2016 = Vincze Zoltán: Roska Márton pokoljárása. *Művelődés*, (2016), 69. évf. 3. sz. 24–27.
- Visy 2012 = Visy Zsolt: „Dacia ... Diuturno bello decibali viris fuerat exhausta”. *Alföldi András és a dáciai kontinuitás. Antik Tanulmányok 56.*, 2012. 233–255.
- VKM Rangora, 1941 = A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatósága alá tartozó „Tudományos tisztviselő”, „tudományos és műszaki segédzemplényzet” elnevezésű statusok tisztviselőinek rangora. (Lezárva 1941. november 1-én). Közzéteszi: Schiller Rezső magyar királyi kormányfőtanácsos, a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatója.
- Wedekind 2019 = Michael Wedekind: *Die Besetzung der Vergangenheit: Archäologie, Frühgeschichte und NS-Herrschaftslegitimation im Alpen–Adria–Raum (1939–1945)*. Studienverlag, Innsbruck, 2019.

Rövidítések feloldása:

- BNYTK: Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar
 ENM: Erdélyi Nemzeti Múzeum
 EME: Erdélyi Múzeum Egyesület
 EMELvt: Erdélyi Múzeum Egyesület Levéltára
 ETI: Erdélyi Tudományos Intézet
 FJTE: Ferenc József Tudományegyetem
 KmROL: Kolozs megyei Állami Levéltár
 MNM: Magyar Nemzeti Múzeum
 MNLol: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MTA Kt.: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár
 OSZK Kt.: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár
 SZTE Lvt: Szegedi Tudományegyetem Levéltára
 VKM: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

JEGYZETEK

- 1 Raffay 1990, 6.
- 2 *A csonka ország, csonka haza, megcsonkított Magyarország* korabeli – és ma is tovább élő – kifejezések a trianoni Magyarországra (L. pl.: Szabó T. 1940–41, 183.; Bisztray 1941, 370.; Roska 1941b, 138.)
- 3 Klebelsberg jórészt Hóman Bálint történész, később vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kornis Gyula, a 20-as évek második felének államtitkára írásaiból merített. Ujváry 2010, 15–16.
- 4 Ujváry 2018, 237–262.
- 5 Ujváry 2013.
- 6 Klebelsberg 1927, 604–608.
- 7 Palló 2007, 1619–1629.
- 8 Palló 2002, 1462–1473.
- 9 Glatz 1988, 104–120.; Szeverényi 2014, 11.
- 10 Szekfű 1920; Szekfű 1934; Erről ld.: Erős 2009, 7–27.
- 11 Ujváry 2010, 385–386.
- 12 Szekfű 1939. A korszak irányzatairól és az eszmékről ld. Gyurgyák 2007, 217–453.
- 13 Hóman 1942. Tevékenységéről ld.: Ujváry 2011.
- 14 Ablonczy 2005.
- 15 Pl. Erdélyi Tudományos Intézet, amit 1940 őszén a humán tudományok, elsősorban az erdélyi történelem, régészet és népelet tanulmányozására hoztak létre Kolozsváron (Tamás 1941, 409–416).
- 16 Raffay 1990, 17–18.; Ablonczy 2011, 25.
- 17 Nagy 1941, 333–368.; Szögi–Varga 2011, 14.; Gaal 2012, 47–54.
- 18 L. Balogh 2001, 61.
- 19 Roska 1941a, 4.
- 20 Kossinna 1911; Kossinna 1936, 315.
- 21 Szeverényi 2014, 8–9, további szakirodalommal.
- 22 Brather 2001a, 21–22.; Brather 2001b, 484–487.; Langó 2006, 101–102.; Jansen 2010, 83–88.; Szeverényi 2014, 9–10.; Junker 2016, 377–410.; Laurent 2012; Wedekind, 2019.
- 23 Martens 1989, 57–64. A vita korábban a német és lengyel régészek között az I. világháborút követően a német–lengyel határvonal kérdéséről, illetve Felső-Szilézia és Nyugat-Poroszország (az úgynevezett „lengyel folyosó”) hovatartozásáról robbant ki. Mindkét oldal ugyanazokat a – Kossinna által kidolgozott – módszereket használta, hogy a germán, illetve szláv népek időbeli elsőbbségét bizonyítsa az adott területen, és így legitimálja a területi igényeket, illetve befolyásolja a versailles-i béketárgyalások kimenetelét (Szeverényi 2014, 9).
- 24 Balassa–László 2001, 65.; Ennek lehetséges okairól és a népi mozgalom jelentőségéről ld.: Németh 1977, 627–628.
- 25 A tárgytípusok módszere azonban mindvégig markánsan jelen maradt. Pl. a kolozsvári régészeti iskola 1940–44 közötti vezetője, Roska Márton kora középkori munkáira kezdetben Kossinna elmélete hatott (Gáll 2011–2012, 36), és csak az 1940–44 közötti időszakban alkalmazta a tárgyközpontú elemzési módszert. Utóbbi korszakában többek között Fettich Nándor dolgozatai is hatottak rá (Gáll 2011–2012, 45).
- 26 Vékony 1989; Boia 2003, 115.; Langó 2006, 100.; Mitu 2013, 177–178.; Szeverényi 2014, 12.; Bakk 2018, 47–53.
- 27 Vékony 1989; Boia 2003, 115.; Langó 2006, 100.; Gáll 2011–2012, 31–35.
- 28 Roska 1944, 44–47. Erről ld. még: Roska Márton jelentését: MTA Kt. Ms. 4547/291. és az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztályának céljait (ETI jelentés 1943, 3.).
- 29 Roska 1936b, 163.; és ld. pl. László Gyula Kolozsvár–Zápolya utcai temető feltárásának folytatását és a honfoglaló magyar *vitēzi* sír megtalálásának fogadtatását, különösen a korabeli médiában (Balassa–László 2001, 57–59; Ablonczy 2011, 172–173), illetve az Erdélyi Tudományos Intézet Régészeti Szakosztálya céljait (ETI jelentés 1943, 2.).
- 30 Pl. Roska 1936a, 151. Ez a szemléletmód a budapesti iskolában is kimutatható. Alföldi András dáciai kontinuitásra vonatkozó munkásságának irodalomjegyzékét Visy Zsolt közölte (Visy 2012, 234, 2. jegyzet). Erről ld.: Gáll 2011–2012, 31–45.
- 31 Ld. László Gyula előadását a szárszói konferencián (Balassa–László 2001, 66–69; Fodor 2001, 162–163, 187–195; Püski 2002, 168; Langó 2006, 102) és az 1944-ben kiadott *A honfoglaló magyar nép élete* c. könyvét.
- 32 Trogmayer 1999, 18; Viga 1999, 60. Ebből alakult ki az 1950-es évek után a budapesti egyetemen az ún. László-iskola, amelynek szellemisége, módszerei a László-tanítványokon keresztül hagyományozódott tovább (Mesterházy 1993, 270–311; Fodor 2001, 270.).
- 33 Roska szóhasználata (SZTE Lvt. a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 11. doboz, 64/941.).
- 34 A főigazgatót, Kelemen Lajost 1940. október 19-én nevezték ki, neve ekkortól szerepel a VKM tudományos tisztviselőinek rangsorában (VKM Rangsora, 1941). Ugyanakkor az ENM az EME választmányától éves dotációt is kapott. Az EME viszont működéséhez a VKM-től is kapott segítyeket (Pl. 1944-ben 1000 pengő: MNL OL K636. 57962.). Az EME és az egyetem közötti szerződést, illetve az Oktatási Minisztériummal kötött megállapodást a táruk anyagi támogatására vonatkozóan már 1872-ben megkötötték (Egyed 2009, 9.). A második bécsi döntés után a KOFF jelentése szerint Erdély egy részének visszatérésével hazakerült gyűjtemények „teljes elhanyagoltságukból csakis jelentős állami segítséggel volnának rövidebb idő alatt felemelhetők” (KOFF 1941, 1.).

- 35 ETI jelentés 1943, 2.
- 36 Zichy István, az Országos Magyar Történeti Múzeum főigazgatója egy 1941. június 24-én kelt levélben úgy rendelkezett, hogy az Erdélyben előkerült népvándorlás kori leletek feltárását az ETI Régészeti Szakosztálya az Erdélyi Nemzeti Múzeummal együttműködve önállóan lássa el, a feltárt leletek pedig az MNM Orsz. Magyar Történeti Múzeum tulajdonát képezik addig, amíg az erdélyi múzeumok átadási területeinek kijelölése és az erdélyi múzeumok egymáshoz való viszonyának megállapítása nem történik meg. A levél László Gyula családi hagyatékában található.
- 37 Tamás 1941, 411–412.
- 38 Az EME történetéről ld.: Szabó T. 1942. A juttatások azonban gyakran akadoztak. Erről Roska 1940-ben az egyetem kari tanácsának írt levelének részlete is tanúskodik: „Egyelőre nem kérhettem a teljes létszámú tudományos személyzetet, mert várnom kell, amíg az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetőségével megállapodásra jutok, hogy hány gyakornokot tudna fizetni mostani rossz anyagi viszonyai közt is. Nekem gondolnom kell a vidéki gyűjteményekre is, s ezek feladataival is számolnom kell, s mint a múltban, most is minden tekintetben rendelkezésükre kell majd állnom. És gondolnom kell arra, hogy fokozatosan azok részére is neveljek embert.” (SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, ad 81/1940.).
- 39 Roska ezt több alkalommal levélben is megköszönte Hómannak: „Három éven belül már másodszor voltál kegyes nekem a múltakért elégteltelt szolgáltatni. A mostani talán a legsúlyosabb természet, mert régi posztomra állít vissza, ahol a köznek a legtöbbet tudok használni, mert otthon vagyok, ismerem a megoldásra váró feladatokat s tudom, miképpen és hol kell azokat megfogni...” Roska Márton levele Hóman Bálintnak (részlet), Debrecen, 1940. október 20. OSZK Kt. Fond 15/1323. 2. „...ezúton is hálás köszönetet mondok, hogy annak idején révbe vezetted Debrecenbe s aztán hazahoztál, hogy ami erőm még van, itthon áldozzam fel...” Roska Márton levele Hóman Bálintnak (részlet), 1942. július 5. OSZK Kt. Fond 15/1323. 3.
- 40 Banner 1990, 158.
- 41 Vincze 2009, 99.
- 42 Roska 1942, 464.
- 43 Roska 1941b, 136–138.
- 44 Roska 1941b, 136.
- 45 Roska 1941b, 137.
- 46 Roska 1941b, 138.
- 47 Kora középkori munkássága is jelentős: Gáll 2011–2012, 27–56.
- 48 SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.
- 49 Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1941–1942/11941. november 27., III. rendes ülés/2.
- 50 Az okokról ld.: Sas 2005, 102.; és Roska Ferenczire vonatkozó iratait: MTA Kt. Ms. 4547/49.; MTA Kt. Ms. 4547/46.
- 51 Roska 1944, 44., MMACS 2002, 269.
- 52 Mozsolics Amália 1941. május 12-én került állományba (VKM RangSORA, 1941.).
- 53 SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 7. doboz, 246/1940–41. dosszié, 81/1940.
- 54 Gaal 2012, 98.
- 55 Sárándi 2015, 469.
- 56 Részlet László Gyula: *Pro memoria* c. dokumentumból. A dokumentumot közli: Sárándi 2015, 469.
- 57 Balassa–László 2001, 47; Benkő 2012, 70.
- 58 Sárándi 2015, 469.
- 59 Roska Márton és Visky Károly jellemzése. SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 9. doboz, 218/1940–41.132. sz.
- 60 SZTE Lvt., a kolozsvári FJTE BNYTK iratanyaga, 9. doboz, 218/1940–41.132. sz.
- 61 Szegedi egyetemi jegyzőkönyvek, a kolozsvári FJTE BNYTK ülések, 1940–41. 1941. március 27. V. rendes ülés, 343. sz.
- 62 László Gyula részletes életrajzát ld.: Balassa–László 2001; Rövidebben: M. Lezsák Gabriella: arpad.btk.mta.hu/eletrajzok/105-laszlo-gyula.html
- 63 Turul Szövetség: a Horthy-kori Magyarország legjelentősebb egyetemi ifjúsági szervezete 1919 és 1945 között. Hazafias, keresztény, nemzeti radikális, honvédelmi szellemiség és revíziós törekvések jellemezték (Kerepeszki 2012.).
- 64 Bartha Miklós Társaság: 1925–30 között működő politikamentes szervezet. Az 1920-as évek konszolidálódott politikai, gazdasági, társadalmi viszonyai között kívánta egybegyűjteni az egyetemi elit fiataljait. Célja: „a fiatal nemzedék hazaszereztetének, hazafias gondolkodásának ébrentartása”. Tagsági feltétel: „tudományos vagy irodalmi értékű munkák megalkotása” (Sebestyén 1981.).
- 65 Balassa–László 2001, 66.
- 66 Balassa–László 2001, 66. A Márciusi Frontról és a magyar népi írók mozgalmáról ld. pl.: Borbándi 1983; Gyurgyák 2007.
- 67 Sas 2005, 107. A némileg más megszövegezésű iratanyagot közli még: Sárándi 2015, 461–486, 467.
- 68 Sárándi 2015, 469.
- 69 Részlet Fettich Nándor 1941. november 28-án László Gyulához írt leveléből. A levél László Gyula családi hagyatékában található.
- 70 Hóman Bálintról van szó.
- 71 Tasnádi Kubacska András (Budapest, 1902–Budapest, 1977) geológus, paleontológus, a paleopatológia magyarországi megteremtője, 1941-től az Országos Természettudományi Múzeum I. oszt. öre, 1945-től főigazgatója (MMACS 2002, 877–878.).
- 72 ETI jelentés 1943, 2.
- 73 ETI jelentés 1943, 2.
- 74 ETI jelentés 1943, 3. és ETI jelentés 1944, 2.

- 75 Gáll 2011–12, 31. Roska ugyanakkor a néprajz, a nyelvészet és az antropológia fontosságát is hangsúlyozta: Roska 1944, 37; és Roska Márton: Jelentés (MTA Kt. Ms. 4547/291.). Korábban: Roska 1936b, 163. Erről ld.: Gáll 2011–2012, 46.
- 76 Pósta Béla László Gyulára gyakorolt hatásáról ld.: Trogmayer 1999, 18; Víga 1999, 60.
- 77 Vincze 2016, 26–27.
- 78 Gaal 2012, 67.
- 79 Rendeletben rögzítették a régészeti feltárások meggyorsítását, hogy a dákoromán elmélet régészeti leletekkel is alátámasztható legyen. A feltárásokat a kormányzat nagy összegekkel támogatta. A rendeletet ld.: Gagyi–Boér 2005, 509–571.
- 80 Az elmélet szerint a románság a szikla, ami a folyamatos népvándorlás kori etnikai hullámok ellenére helyben maradt. Erről bővebben: Gáll 2013, 565.
- 81 Gáll 2013, 567.
- 82 T. Szabó 2017, 17.
- 83 Ld. erre vonatkozóan László Gyula családi hagyatékában található leveleket.
- 84 Kovács–Révész–Vida 2013, 27.
- 85 Az egyesületről ld. bővebben: www.postabela.ro

